

(OUD-)KATHOLIEK HILVERSUM 1589-1989

door
Martien Parmentier

In december van dit jaar zal de Oud-Katholieke Sint Vituskerk aan het Meikpad 100 jaar bestaan. Dit was aanleiding voor de redactie van EP om in overleg te treden met de jubileum-commissie van deze kerk, die al druk doende was met de voorbereiding van een omvangrijk boekwerk over de Oud-Katholieke gemeenschap van Hilversum. Besloten werd dat enkele samenvattingen van delen van het boekwerk voor EP zouden worden geschreven.

In dit nummer het eerste artikel, dat in grote lijnen de inhoud van het eerste deel van de jubileumuitgave weergeeft. Het werd geschreven door Dr. Martin Parmentier (1947), Oud-Katholiek priester en docent oude kerkgeschiedenis aan de (Rooms-)Katholieke Theologische Universiteit van Amsterdam. Martin Parmentier is lid van 'Albertus Perk' en woonachtig in Hilversum.

Over de geschiedenis van de katholieke kerk in Hilversum verscheen in 1917 een uitgebreid werk van L. van der Heijden. Dit boek was gebaseerd op veel bronnenonderzoek en heeft daarom blijvende waarde. Maar het was, geheel in de geest van die tijd, nogal polemisch. De andere geloofsgemeenschappen, de protestanten en de oud-katholieken, komen er niet al te best af. Nu is het bijzonder moeilijk om een geschiedenis van godsdiensttwisten irenisch te beschrijven.

Toen ondergetekende, als oud-katholiek, in dezelfde materie dook ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Sint Vitus aan het Melkpad, merkte hij aan den lijve dat 'objectieve geschiedschrijving' een mooi maar moeilijk ideaal is. Het resultaat werd omvangrijker dan we eerst dachten: naar alle verwachting zal er nu, in november a.s., een jubileumboek in drie delen verschijnen: een eerste deel over (oud-)katholiek Hilversum van 1589-1889, een tweede deel met de tekst van en commentaar op een in het parochiearchief bewaarde Hilversumse dorpskroniek die loopt van 1766-1801 (hierover willen wij in het septembernummer van dit blad nadere informatie geven), en een derde deel dat handelt over de laatste honderd jaar, de eeuw van het huidige kerkgebouw dus.

Sint Vitus

Toen we aan het eerste hoofdstuk van het jubileumboek begonnen, over het leven en de verering van Sint Vitus, leek het nog niet moeilijk om het rechte geloof van het kromme te scheiden. Bij de godsdiensttwisten waar het in het leven van Vitus om ging, vindt iedereen het eigenlijk vanzelfsprekend dat hij en de zijnen aan de goede kant stonden en de heidense romeinse machthebbers die hen vervolgden aan de verkeerde. Aan de andere kant is het wel een legende waar je als historicus in hogen mate je wenkbrauwen over moet fronsen. Historisch betrouwbaar is zijn legende geenszins – maar die beoogde de schrijver ervan ook niet te geven. Hem ging het om de lof aan God middels zijn dienaar Sint Vitus. En evenzeer om een stuk reclame voor de stad en de kerk waar het stoffelijk overschot van Vitus ter verering lag opgebaard.

De Reformatie in het Gooi

In hoofdstuk twee beginnen we ons historische verhaal, met voorbijgaan van de hele Middeleeuwse periode (die is door anderen al uitgebreid beschreven), bij de tijd van de Reformatie in het Gooi. Het zeer uitgebreide archief van het Metropolitaan Kapittel

van de oud-katholieke kerk bood daarvoor een interessant aanknopingspunt: een verslag uit 1588-1589 (dus precies vierhonderd jaar geleden) van de pastoor van Baarn over bovennatuurlijke (paranormale) gebeurtenissen rond enkele meisjes uit Laren en Hilversum. Hun 'openbaringen' werden door deze pastoor aangegrepen als hemelse bewijzen dat de oude, katholieke, religie waar was en de nieuwe religie, die van de Geuzen, niet... In de (dorps-?)kerk in Baarn liep het storm. Maar enkele protestantse Amersfoorters kwamen ook luisteren en klaagden bij het stadsbestuur van Amersfoort over deze paapse stoutigheden.

Enkele jaren later is er een dominee in Baarn. De onverwachte vondst van deze merkwaardige tekst gaf ons aanleiding om eens te inventariseren wat we nu eigenlijk weten over het verloop van de Reformatie in de wijde omgeving van Hilversum: in Naarden, Bussum, Huizen, Blaricum, Laren, Ankeveen, Nigtevecht, Nederhorst den Berg, Vreeland, Loenen, Loosdrecht, Kortenhoef, Soest, Baarn, Eembrugge en Eemnes. Voor het Utrechtse hadden we de meeste gegevens.

Wat opvalt is dat de Reformatie meestal maar heel langzaam vorderde. Pastoors werden, voornamelijk onder druk van buitenaf, geleidelijk aan omgeturnd tot dominees, of ze werden, als ze niet wilden, vervangen. Een enkele, zoals de pastoor van Loosdrecht, werd 'spontaan' protestant en dominee. Maar de katholieke kerkinventaris verdween maar geleidelijk aan. En als het kerkgebouw 'gezuiverd' dus in protestantse zin 'schoon'gemaakt van beelden en altaren) was en er een echte dominee was, bleven de mensen vaak weg.

Al met al krijg je de indruk dat de reformatorische ideeën de mensen in onze regio aanvankelijk bepaald vreemd voorkwamen. Oude gewoontes stierven maar langzaam. Als je dit ziet, kun je je voorstellen dat grote reformatoren zoals Luther en Calvijn zeker geïnspireerde en overtuigde mensen zullen zijn geweest, maar dat het in de praktijk brengen van hun ideeën wel een heel andere zaak was, een zaak die vooral op het platteland veel meer te maken had met pressie en machtsuitoefening door de protestantse overheid, en minder met theologische argumenten. En dan is het in Nederland er nog niet eens zo fel aan toe gegaan als in de ons omringende landen. Daar werd de (protestantse of katholieke) waarheid de mensen met grof geweld opgedrongen.

De zeventiende eeuw

Bekende figuren als pastoor Barthold Ingels van Ankeveen, die ook in Hilversum werkte, Tijmen de Saijer in Hilversum, Floris van Vianen te Laren en Godfried Franken te Naarden houden ons vervolgens bezig. Over deze mensen had het bovengenoemde archief ook nog een aantal interessante onuitgegeven documenten die we hebben kunnen benutten.

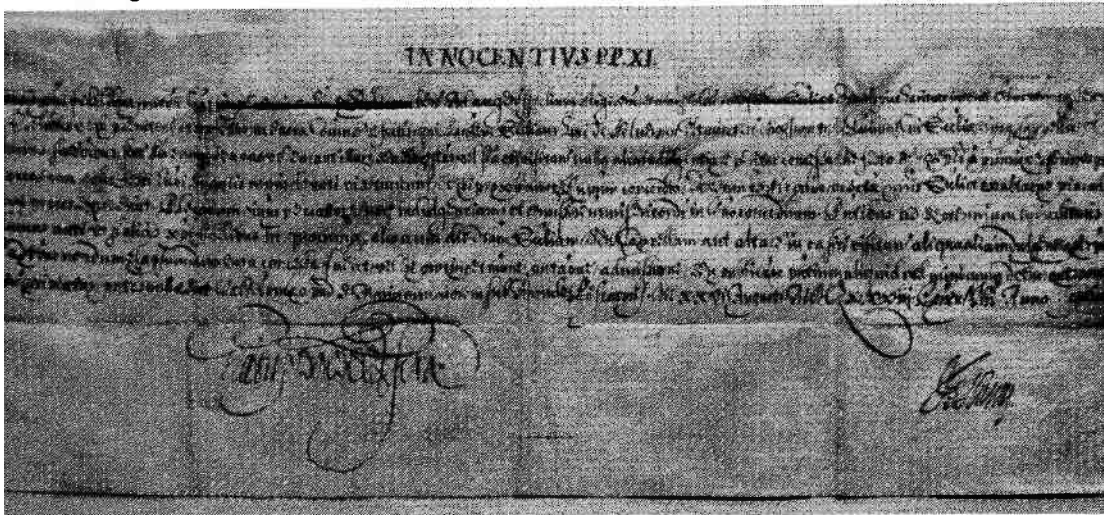
Zo is er een venijnige polemiek tussen Ingels en Franken uit 1642 over het pastoraat van Naarden en verdelen De Saijer en Van Vianen in 1644 na veel moeite en strijd het pastoraat van Eemnes.

Bronnen van twist zijn de verhouding tot de protestantse overheid enerzijds en anderzijds de verhouding tussen reguliere geestelijken (kloosterlingen, die hun missie van buiten Nederland haalden) en seculieren (wereldlijke geestelijken, die onder de nederlandse Apostolisch Vicaris vielen). Maar onderling hadden de seculieren ook wel conflicten, zoals blijkt uit de kwestie De Saijer-Van Vianen en ook uit een polemiek uit 1646 tussen de pastoors Ingels van Ankeveen en Loeff van Weesp over de vraag wie waar mocht pastoreren. Nigtevecht, Nederhorst den Berg en Overnes waren hier de twistappels. Maar de grootste problemen kwamen toch voort uit de verhouding tussen de regulieren en de seculieren.

In Hilversum was pater Dionysius van Gent vele jarenlang een doorn in het vlees van

de seculieren. Eerst zorgde hij er in 1653 voor dat pastoor Tijmen de Saijer door de wereldlijke arm het dorp werd uitgegooid, en daarna ging hij eigenmachtig de Hilversumse katholieken pastoren. Pas in 1671 slaagde men erin hem kwijt te raken, maar bij de franse inval van 1672 zag hij meteen weer kans om van de situatie gebruik te maken.

Dit was ondertussen de tijd dat de voorganger van de Sint Vitus aan het Melkpad werd ingericht: de schuilkerk aan het Korte Achterom (op de noordoostelijke hoek van Stationsstraat en Koninginneweg), waarvan het laatste stuk pas in 1977 zou worden afgebroken. Deze Achterhofse kerk' werd in een grote boerderij ingericht en zou tot 1784 het enige katholieke kerkgebouw in Hilversum blijven. In 1683 gaf de paus een (voor zeven jaar geldige) aflaat voor deze kerk, vermoedelijk omdat de problemen met de reguliere geestelijken (nog steeds pater van Gent, of inmiddels een ander?) nog steeds niet voorbij waren. Er staat tenminste duidelijk in dit document dat de kerk van het Bisdom Utrecht is en niet van de regulieren. In de aflaat wordt mensen die regelmatig naar deze kerk gaan vergeving van zonden beloofd. Zo hoopte men het kerkbezoek te vergroten!

De aflaat van Paus Innocentius XI voor de Achterhofse kerk. Op de tweede regel, juist onder het cijfer XI in de kop is het woord 'Hilversum' goed te lezen.

Pastoor Smidts (1687-1706)

Onder pastoor Adrianus Smidts uit Schijndel ontstond er een conflict in katholiek Hilversum, dat tot een lokaal schisma zou leiden. Van der Heijden klassificeert Smidts zonder meer als 'jansenist'; een scheldwoord dat door de regulieren al werd gebruikt om in Leuven opgeleide seculiere geestelijken te diskwalificeren, en dat later door de rooms-katholieken op de oud-katholieken zou worden toegepast.

De naam komt van de Leerdammer Cornelius Jansenius, eerst hoogleraar in Leuven en daarna bisschop van Ieper. Hij schreef een werk over de genadeleer van de kerkvader Augustinus dat pas na zijn dood uitkwam, in 1640. Het boek, dat een bijdrage wilde leveren aan een moeilijk lopende discussie over de genadeleer, werd door Rome veroordeeld, en allengs ontstond het schrikbeeld van het 'jansenisme' dat weliswaar bepaalde aanhangers had, met name in Frankrijk, maar dat in Nederland vooral werd gebruikt als reguliere stok om de seculiere hond te slaan.

Eén van de kenmerken van het jansenisme was een strenge zedeleer. Te oordelen

naar de boeken die de bibliotheek van de Sint Vitus aan het Melkpad nog van pastoor Smidts bezit, moet hij een bijzonder geleerd man geweest zijn. Maar hij was ook streng in de moraal, en omdat hij bovendien in Leuven gestudeerd had, leken er aanknopingspunten te zijn voor een eventuele beschuldiging van jansenisme.

Praktisch gesproken was er dit aan de hand: hij liet Hilversummers die als neef en nicht of achterneef en achternicht met elkaar getrouwd waren in de jaren 1689-1690 alsnog de vereiste dispensatie hiervoor bij de Apostolisch Vicaris aanvragen, een wat merkwaardige zaak, want sommigen waren al meer dan 20 jaar getrouwd. Ook wond hij zich op over de vrijpartijen onder de Hilversumse jeugd. Het is dus niet te verbazen dat pastoor Smidts in de biechtstoel erg streng was. Daarmee kreeg hij niet alleen jongeren, maar ook ouderen tegen zich, die 'het ook nog gedaan zouden hebben als ze zo oud geweest waren'.

Al met al vervreemden een aantal parochianen van hem. Sommigen gaan elders trouwen (met name in Eemnes, waar pastoor Scheerder werkt). Uiteindelijk sluit een groep van 34 personen zich aaneen en probeert pastoor Smidts aan te vallen met een beschuldiging die zij effectiever achten dan 'strengheid': ketterij. Men produceert veertien theologisch laakbare stellingen die zogenaamd uitspraken van hem zijn. Er komen nog meer geschriften, die de zaak Smidts tot in Rome bekend maken. Het vuurtje wordt door de regulieren, met name door de Jezuïeten, flink opgestookt. De Apostolisch Vicaris, Petrus Codde, moet vele brieven schrijven en de deken van het kapittel, de Utrechtse pastoor Jacob van Catz, moet enige malen met een onderzoeksc commissie naar Hilversum komen. Tenslotte komt Codde zelf, en dan waagt niemand het zijn beschuldigingen te herhalen. De nederlandse kerkelijke overheid acht Smidts daarom onschuldig aan de beschuldigingen van de 34 'roervinken'. Omstreeks 80 parochianen leggen verklaringen af ten gunste van pastoor Smidts. Maar omdat het eigenlijke probleem toch lag in de verhouding tussen de pastoor en een aantal parochianen, wordt het probleem niet echt opgelost. Dat zal blijken bij moeilijkheden op landelijke schaal aan het begin van de achttiende eeuw. Maar aanvankelijk lijkt het weer goed te gaan. Aartsbisschop Codde komt in 1695 zo'n 800 Hilversumse katholieken vormen, hiermee de pacificatie min of meer markerend.

Deze voor genealogie zeer belangrijke lijst drukken wij als bijlage in ons boek af, tesamen met de namen en familieverhoudingen van de 34 roervinken en de lijst van de 80 supporters van pastoor Smidts.

Het schisma

De situatie van de katholieke kerk in Hilversum werd enerzijds een argument dat meespeelde in de lijst van beschuldigingen aan het adres van Petrus Codde, de Apostolisch Vicaris, en werd anderzijds beïnvloed door het resultaat van deze beschuldigingen. Codde werd namelijk (in 1702) door Rome afgezet, maar daarop besloot het Utrechtse kapittel achter hem te blijven staan. De romeinse overheid nam dat niet, en begon de volgelingen van Codde te excommuniceren. In deze jaren ontstonden hierdoor twee elkaar openlijk bestrijdende partijen. De aanhang van Petrus Codde omvatte aanvankelijk praktisch alle seculiere geestelijken van Nederland (ongeveer 300 in 1701 toen de afzetting dreigde), maar binnen korte tijd gingen de meesten over naar de roomse partij. Het kapittel bleef echter met een kleine groep getrouwen het zelfbeschikkingsrecht van de lokale kerk verdedigen.

Pastoor Smidts was gezien zijn achtergrond en gezien de gebeurtenissen in de parochie als het ware voorbestemd om bij de 'Utrechtse' partij te blijven behoren. Omgekeerd had één van de belangrijkste van de 34 roervinken zich in 1689 al uitgesproken tegen de benoeming van Petrus Codde: 'want [= wanneer] Peter Codde bisscop wort, dan is al den bruij [= synoniem van het volgende] en duvel in vier jaer geus' (Gerrit

Woutersz de Wit, geciteerd door pastoor Smidts in een brief aan deken Jacob van Catz van 16 maart 1691, in *AOBC* 782). Ook voor de tegenstanders tekende hun kerkelijke weg zich dus duidelijk af toen het op landelijk niveau tot een schisma kwam.

Tot zijn dood in 1706 hield pastoor Smidts het vaandel van de Utrechtse kerk hoog aan het Korte Achterom. Overal in de buurt gingen de pastoors over tot de roomse partij (zoals bijvoorbeeld in Ankeveen), òf een overleden pastoor van het kapittel werd door een pausgezinde opgevolgd (zoals bijvoorbeeld in Blaricum) òf een pastoor van de Utrechtse partij werd uit de pastorie gezet (zoals bijvoorbeeld in Laren).

In Hilversum had de combinatie van de moeilijkheden in de jaren daarvoor en het landelijke conflict echter wel tot gevolg dat vele parochianen de Achterhofse kerk de rug toekeerden. Dit proces, dat zich ook in andere oud-katholieke parochies voordeed (omdat het kapittel in de wereldkerk alleen stond – alleen uit Frankrijk kwamen steunbetuigingen) zou het gehele eerste kwart van de achttiende eeuw nog aanhouden. De oud-katholieke kerkgemeenschap werd hierdoor uiteindelijk zeer klein.

Maar in Hilversum is een unieke situatie: er was maar één katholiek kerkgebouw en de tegenstanders krijgen niet de kans om een rivaliserend kerkgebouw neer te zetten: het zal tot 1784 duren tot de rooms-katholieken een eigen Sint Vituskerk kunnen stichten. Tot zolang kerken zij in de omliggende plaatsen. In 1784 zijn de rooms-katholieke Hilversummers echter inmiddels qua ledenaantal ook de grootste christelijke groepering van het dorp gaan vormen.

Pastoor Smidts werd opgevolgd door zijn kapelaan, Joannes de Jongh. In 1716 ziet de roomse partij nog kans om hem uit de pastorie te laten zetten, maar dat duurt niet lang. In 1723 kiest het Utrechtse kapittel een eigen bisschop, Cornelis Steenoven. De paus hecht hieraan niet alleen niet zijn goedkeuring, maar veroordeelt hem en zijn volgelingen in de scherpste bewoordingen. Hiermee is het schisma Utrecht-Rome nu een definitief feit. In Hilversum is dan de Amsterdammer Van der Cruyssen pastoor, die Steenoven feliciteert en hem trouw belooft.

De naam 'oud-katholiek' bestaat als zodanig nog niet officieel (al komt hij wel een enkele keer voor). De officiële titel van het kerkgenootschap in de negentiende eeuw is 'rooms-katholieke kerk van de oud-bisschoppelijke cleresie'. Met deze term wordt de oud-katholieke kerk door de overheid nog steeds aangeduid (afkorting: OBC). Deze naam is vooral van betekenis in het licht van het herstel van de rooms-katholieke bisschoppelijke hiërarchie in 1853. Vóór die tijd duidt men de oud-katholieke kerk doorgaans aan als 'oud-roomse'. Zelf noemt zij zich vaak 'de Cleresie' of 'de Utrechtse kerk'.

De naam 'oud-katholiek' wordt pas regel na de aaneensluiting van diverse landskerken (uit Nederland, Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk, later gevolgd door anderen) die zich in 1889 in een 'Unie van Utrecht' verenigden in de afwijzing van de pauselijke onfeilbaarheid die in 1870 op het eerste Vaticaanse Concilie was gedogmatiseerd. Zij wilden en willen katholiek zijn op de oude, d.w.z. oorspronkelijke manier. Aandacht voor het recht van de locale kerk en de gezamenlijke besluitvorming van locale kerken in concilies, zoals dat in de oude kerk van de eerste tien eeuwen regel was, staat hierbij centraal.

De achttiende en de negentiende eeuw

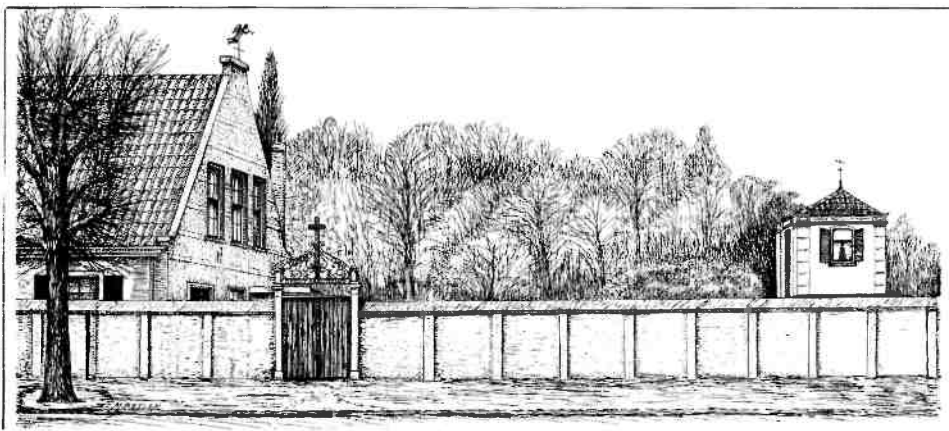
In de achttiende eeuw wordt de oud-katholieke gemeenschap bijzonder gestempeld door het 46 jaar durende pastoraat van de Vlaming pastoor Gijselincx. Veel van zijn preken zijn nog bewaard – zijn opvolgers maakten er tot diep in de volgende eeuw dankbaar gebruik van! In deze tijd brandt het dorp af in 1766, wordt de nieuwe Vitus gebouwd in 1784 en wordt de bovengenoemde kroniek geschreven.

De negentiende eeuw begint voor de oud-katholieken roerig omdat er weer conflicten zijn, met name op het zangkoor. Pastoor Guddey weigert zich te laten overplaatsen

en de aartsbisschop roept in 1813 de hulp van het keizerlijk gezag in om hem naar Oudewater te laten verhuizen.

Met pastoor van Wijk begint weer een zeer lange pastoraatsperiode (1825-1868) die bovendien goed gedocumenteerd is, met name door persoonlijke correspondentie. Hij wordt opgevolgd door zijn kapelaan Herman Rothmeijer, wie in 1886 het celibaat te machtig wordt (in 1922 is de verplichting afgeschaft). Daarom wordt pas de volgende pastoor, Gerardus Gul, die later aartsbisschop zou worden, bouwpastoor van de nieuwe kerk. De oude kerk was bouwvallig geworden en er vlakbij was de spoorlijn aangelegd. Aan het Melkpad verrees nu een monumentaal alternatief voor de oude schuilkerk.

Hiermee eindigt het eerste deel van ons jubileumboek. In een serie bijlagen geven wij een vertaling van het oudst bekende leven van Sint Vitus, het origineel van de beschrijving van de Baarnse wonderen uit 1589, de vormlijst uit 1695, een lijst van catechisanten uit 1748 en een lijst van kerk- en armmeesters vanaf 1780.

Twee afbeeldingen van de pastorie bij de Achterhofsche Kerk aan de Stationsstraat, hoek Koninginneweg (vroeger Korte Achterom).

Boven: een reconstructie van Maarten Bellem van de pastorie bij de kerk met tuinhuis. De poort werd gebruikt door de kloppes, ongetrouwde vrouwen die als wereldlijke nonnen goed werk deden. Het hekwerk boven de poort bevindt zich nu tussen de OK-kerk en pastorie aan het Melkpad.

Onder: Het Stationsplein naar een foto van Siewers. De muur voor de vroegere pastorie is weg. Het gebouw werd na 1889 gebruikt voor een zadelmakerij en later als kledingmagazijn.

